

La toponímia medieval de Cabra segons el *Llibre Blanch* de Santes Creus

Ramon Marrugat Cuyàs*

Paraules clau: Cabra, cartulari, Santes Creus, toponímia.

Resum: Recerca sobre els 22 topònims relacionats amb Cabra que apareixen en la documentació publicada en el cartulari medieval de Santes Creus, conegut com a *Llibre Blanch*, amb interpretació de la creativitat original, una breu explicació etimològica i una mirada indicatiu de la possible localització actual.

Abstract: Research about the 22 toponyms related to Cabra which will appear in the documents published in the medieval cartulary of Santes Creus known as *Llibre Blanch* (White Book), with interpretation of the original creativity, a brief etymological explanation and a look indicative of the possible present location.

* Doctorat en filologia catalana, membre de l'Institut d'Estudis Penedesencs.

I. El marc històric i documental

I.1 LES TRACES DE L'ANTIGUITAT

Hem de prendre com a punt de partida que el territori de l'antic *Ager Tarracensis*, que és bàsicament el que ara coneixem com a Camp de Tarragona i Penedès, havia d'estar intensament romanitzat i de manera prou eficaç, com ens mostren les restes arqueològiques i el coneixement històric. N'aplanava el camí la proximitat amb la capital Tarraco i la facilitat de comunicació, tant per a la població costanera com per a la interior situada a la vora de la Via Augusta. Sembla que només el daltabaix demogràfic produït en convertir-se en terra de frontera, després de la invasió musulmana, va possibilitar la desaparició de la toponímia romana.

En la toponímia d'origen anterior, que estaria afavorida per la continuïtat de poblament en llocs situats estratègicament en les vores muntanyenques, l'ensulsiada encara és més notòria, un fenomen que devia venir de lluny, perquè dels noms de lloc preromans, segons la documentació clàssica i l'epigrafia recollida per Francisco Villar a tota l'àrea del *Conventus Tarraconensis*, incloent-hi l'època visigòtica, en coneixem només 148 (Villar 2002: 67).

En canvi, una major estabilitat de la població havia facilitat la transmissió oral tant en els territoris dels comtats catalans del nord del Llobregat com en els dels antics valians de Lleida i Tortosa al sud i a ponent i, a més a més, la documentació carolíngia i comtal en el primer cas i la musulmana en el segon n'havia facilitat l'escrita.

I.2 LA TOPONÍMIA ACTUAL

Els lligams entre els noms de lloc i el paisatge que els envolta són notoris en llur creació. Malgrat que la fossilització en dificulti la transparència, les traces resten clares o encara visibles, tot i que el nom crea un fort vincle amb el seu referent, com si perdés el contingut semàntic. *Vila-rodona*, que segueix essent un nom transparent, ja no el té tant per als habitants de la rodalia, i els esdevé un sintagma rutinari que amaga l'origen compost.

L'anàlisi dels topònims procedents dels cartularis medievals ens permet de comprovar dues possibilitats de provenença:

– Els topònims preexistents:

Llocs amb possibilitats de defensa o prou arraconats que han facilitat la continuïtat del poblament (*Olèrdola, Olesa de Bonesvalls...*).

El coneixement històric i la documentació (*Tarragona*).

– La creativitat dels repobladors:

Realitat paisatgística (*l'Espluga, Mont-roig, la Selva...*).

Descripció de restes visibles de l'acció humana anterior (*Banyeres, Castellví, les Gonyoles, Paretdelgada, Sitges, Via Morisca, Vila-rodona...*).

El nou orde i la nova realitat social (*la Canonja, Hospitalet, els Monjos, les diverses Pobles, Santes Creus, Vilafranca, Vilanova...*).

La discontinuïtat demogràfica d'aquest territori motiva que «els topònims aplegats en els documents medievals són una fotografia de llur moment creatiu», és a dir, l'expressió escrita d'allò que els repobladors veien, més que no pas la d'una onomàstica anterior heretada. L'escassetat de traces de l'anterior té com a resultat, doncs, «una nova toponímia brotada espontàniament i majoritària en el moment de la repoblació dels segles X-XII».

La particularitat de Cabra, situada en la serralada prelitoral i en el límit de la plana del Camp, la fa terreny propici al manteniment de nuclis de població amb continuïtat de transmissió toponímica, la qual cosa fa pensar que en l'alta edat mitjana hi podien conviure, amb els nous noms de lloc dels repobladors, d'altres preexistents.

1.3 LES FONTS DOCUMENTALS

La poca documentació altmedieval relativa a aquesta terra de marca permet que la que es troba publicada en els grans cartularis medievals sigui sovint la primera referència dels topònims majors que ens han arribat i, en el cas de la microtoponímia, ho és en total seguretat. Aquesta recerca es basa en la documentació dels dos cartularis santescreuins que han estat publicats successivament per Frederic Udina i per Joan Papell, un tresor toponímic amb prop de sis-cents noms de lloc, bona part dels quals, d'acord amb els interessos del monestir, es troben escampats pel que avui són les comarques del Penedès i el Camp de Tarragona.

En l'edició del *Llibre Blanch* de Santes Creus, a cura de Federico Udina (Udina 1947), a més dels 265 documents que conté, se n'hi van transcriure uns altres 132 guardats a l'Archivo Histórico Nacional que no constaven al cartulari. En canvi, en la que va fer Joan Papell i Tardiu, dins el *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus* (Papell 2005), el procés ha estat a la inversa, perquè hi va transcriure tots els documents de Santes Creus guardats a l'Archivo Histórico Nacional, datats entre els anys 975 i 1225, i després de compulsar-los amb els del *Llibre Blanch*, hi ha afegit els que a Madrid no n'hi ha còpia. El resultat és que, si en l'edició del *Llibre Blanch* podem comptar fins a un total de 397 documents, en la del *Diplomatari* n'hi ha 612.

Els 22 topònims resultants de la recerca els podríem classificar en tres grups atenent a llur etiologia:

- Topònims preexistents al repoblament medieval: *Anguera, Cabra* i *Conill*.
- Topònims elaborats pels repobladors: *Albergs, Cabdells, Calveles, Coma Grassa, Fontscaldetes, Montduran, Pedra Grossa, el Pla, Portella, Puigròs, Romiguera, Rupit, Sanç, Selmella, Virgili* i *Volterera*.
- Toponímia incerta: *Cabarrasa, Filconeia* i *Galter*.

En el recull hem tingut en compte els noms més propers de la rodalia de Cabra i els relacionats directament amb els nuclis de Conill, Fontscaldetes i Selmella.

II. Els topònims

2.1 ALBERGS

Cita documental:

Alberg: «Es auctem predictus honor in terminio castri de Ulmella, divisus per sortes, quarum una est mansum de Romegera [...] de circio in via qui descendit de Valle Usaria, ab alia parte in *Albergs*» § 313 (1188).

Encara que Coromines veu en aquest topònim una traça mossàrab (Coromines 1980-91, s. v.), l'etimologia germànica fa pensar més aviat en un nom provinent de la llengua catalana en formació. A la comarca ja hi ha un precedent en un nom de lloc documentat l'any 1173 al cartulari de Poblet (Altisent 1993 § 110).

2.2 ANGUERA

Cites documentals:

Anguera: «dono tibi ... tertiam partem de *Angera*» § 16 (1076).

Església Sant Pere d'Anguera: «ecclesie sancti Petri de *Anguera*» § 158 (1172).

Puig d'Anguera: «in loco quem dicitur ipso Pug de *Angera*»; «qui est prope ipso Veltregar Minore de *Angera*» § 16 (1076).

Serra d'Anguera: «usque ad serram de *Angaria*» § 294 (1187).

Terme d'Anguera: «a parte vero circii in termino de *Angaria*» § 160 (1173); «usque ad terminum de *Angera*» § 264 (1184).

Torrent d'Anguera: «ubi se iungunt torrentes de *Angera* et illo torrent de Olers ac revertit per ipso torrent de *Angera*»; «qui est inviniente de ipsos duos torrentes de *Angera* et de Olers» § 16 (1076).

En parlar d'aquest topònim, Coromines proposava en principi la interpretació que «puix que baixen de muntanyes boscoses, prendrien nom d'un transport de tronc [...]» (Coromines 1989-97). No podem imaginar-nos, per molt canvi climàtic que hi hagi, la riera d'Anguera arrossegant troncs. Però és que la definició que fa del riu «que baixa de la Serra de Forés i de l'Espluga Calba» tampoc no és certa, i és impossible per l'orografia.

La riera d'Anguera i, damunt d'un turonet al marge dret, el despoblat d'Anguera, amb l'antiga església de *Sant Pere d'Anguera*, junt amb el *Pla d'Anguera*, dessota, a l'esquerre del riu, dins del terme de Barberà de la Conca, són els testimonis que resten d'aquests topònims medievals.

2.3 CABARRASA

Cites documentals:

Cabarrasa: «in termino de Olmela, in loco vocitato *Cabarrasa*» § 253 (1182).

Camp de Cabarrasa: «donamus vobis iamdictis illum nostrum campum de Cabarasa integriter» § 293 (1187).

Roca de Cabarrasa: «a parte vero circii in ipsa roca de Cabarrasa» § 161 (1173).

Ramon Amigó fa el comentari que «caldria ortografiar *Caba-rasa*, si no fos que estigués relacionat amb la muntanya de Cabarrà» (Fort i Cogl 2005).

2.4 CABDELLS

Cites documentals:

Cabdell: «in loco vocitato Cabdel» (*Capdel* a l'ed. Papell) § 220 (1179); «sive in loco vocitato Cabdel» § 251 (1182); «in loco vocitato Cabdel» § 293 (1187).

Grau de Cabdell: «[grados] inter ipsum de Cabdel» (*Capdel* a l'ed. Papell) § 228 (1180).

Honor de Cabdell: «cum ipso vestro honore de Cabdel» § 264 (1184).

Puig de Cabdell: «a podio de Cabdel», «predicti podii de Cabdel», «a podio Cabdel» § 311 (1188).

Terme de Cabdell: «in terminio de Cabdel» § 266 (1184); «in termino de Capdel» § 382 (1195).

De l'aplicació toponímica del mot no hi ha constància expressa, o almenys no l'he sabut trobar. De les 10 citacions que he trobat del topònim *Cabdell*, en les dues edicions del cartulari de Santes Creus,¹ n'hi ha tres de cadascun dels significats amb el sentit de 'lloc', i de 'puig', dues amb el de 'terme', i encara una de cada amb els significats de 'grau' i d'honor'.

L'única deixalla del topònim medieval que he trobat és la de *puig de Cabdells*, forma plural que es contradiu amb tots els referents en singular dels documents.

2.5 CABRA

Cites documentals:

Cabra: «a circio in via que de castro Cezine vadit ad Capram» § 117 (1165); «quo vadit de Rivo Depets ad Capram» § 161 (1173); «qui est prope viam qua vadit a Celma ad Capram» § 291 (1187); «qui est super pratum de Romegera unde Capra videtur» § 294 (1187); «monasterii vocitato de Villa Rotunda versus Capram» § 367 (1195); «a via publica que tendit ad Capram versus Pontem de Armentaria» § 385 (1196).

Coll de Cabra: «et ascendit ad collum de Cabra»; «usque ad collum de Cabra» § 87 (1160); «et ascendit ad collum de Cabra» § 92 (1160); «usque ad collum de Cabra» § 121 (1166); i, al *Diplomatari*: «ascendit ad collum de Cabra», «usque ad collum de Cabra» § 84 (1160).

Santa Maria de Cabra: «ante altare sancte Marie de Capra» § 222 (1179).

¹ Tant a l'índex de l'edició de F. Udina com al de l'edició de J. Papell hi ha molts errors. Malgrat que he fet un repàs d'ambdues, convindria, amb més temps, de tornar-les a mirar.

Terme de Cabra: «ab occiduo parte in termino de *Capra*» § 29 (1112); «et in terminio de *Cabra*» § 87 (1160); «in terminio de *Cabra*» § 92 (1160); «usque ad terminum de *Capra*» § 117 (1165); «et vadit ad ipsum terminum de *Cabra*» § 160 (1173); «in terminio de *Capra*» § 222 (1179); i al *Diplomatari*: «et in termino de *Cabra*» § 84 (1160).

Coromines creu convincent el supòsit d'un origen afí al de la ciutat de *Cabra*, prop de Còrdova, que era *Igabrum* en temps romans. Tant a l'un com a l'altre país, la intervenció de l'àrab devia ser causa de l'ensordiment de la G en K (Coromines 1989-97).

2.6 CALVELES

Cites documentals:

Aigua de Calveles: «qui est inter ipsam aquam de *Calveles* et ipsam portellam» § 160 (1173).

Muntanya de Calvela: «ab oriente terminatur in ipso monte de ipsa *Calvela*» § 16 (1076).

Ambdós topònims podrien provenir del llatí *calvellu*, 'cap pelat', amb el sentit que avui pren el genèric toponímic «rocallís».

2.7 COMA GRASSA

Cita documental:

Coma Grasa: «ad ipsam sumitatem de *Camarasa*», «in sumitate de *Camarasa*» § 228 (1180); «quam in *choma Grasa*» § 251 (1182); «per quam vadimus ad *Combam Crassam* et quicquid nos habemus in ipsa *Coma Grassa*», «qui est super ipsum grad atque inter tenedonem nostram et *Combam Crassam*» § 266 (1184); «ipsam combam, que nominatur *Comba Rasa*», «in ipsa comba de *Comarasa*» § 273 (1185); «scilicet, a *Comba Crasa*» § 286 (1187); «a circio in honore vestro de *Comba Crassa*»; «a meridie in honore vestro de *Comba Grassa*» § 293 (1187); «usque ad capud superius *Combe Crasse*» § 311 (1188); «in via que venit de *comba Crasa*»; «alia sors est in opacho de *Camarasa*» § 313 (1188); «illam cumbam qua itur ad *cumban Crassam*»; «in ipsam *cumbam Crassam*»; «inter tenedonem nostram et *cumbam Crassam*» § 382 (1195).

Ramon Amigó, que propugnava corregir l'ortografia i escriure *Coma-rasa* en lloc de *Comarrasa*, va preguntar-se si Eufemià Fort no havia fet una mala lectura entre *Camarasa* i *Comarasa*. En l'índex de F. Udina ja es remetia *Camarasa* a *Comba Crassa*. Aquí hem optat per posar juntes totes aquestes opcions començades per *Coma/Comba*.

En tot cas, caldria veure en l'epítet *grassa* la significació de 'fèrtil'.

2.8 CONILL

Cites documentals:

Conill: «in loco vocitato... et *Conil*» § 203 (1178); «illam quadram quam habeo et teneo de *Cunil*», «honore toto de *Cunil*», «ipsum honorem de *Cunil*» § 252 (1182); «totum honorem de *Conil*» § 294 (1187); «pro honore de *Cunil*», «in predicto honore de *Cunil*», «in honore de *Cunil*» § 298 (1188); «apud *Cunil*» § 311 (1188); «in honore de *Conil*» (*Cunil* ed. Papell), «illum supradictum de *Conil*» § 313 (1188); «super honore qui dicitur de *Cunil*», «supradicto honore de *Cunil*», «supradictum honorem de *Cunil*» § 314 (1188); «infra terminum honoris de *Cunil*», «omnes cultores de *Cunil*» § 339 (1190); «et unam sors terre, qui est in dominio rege apud *Cunil*» § 346 (1191); «in terminio de *Conil*», «in eodem honore de *Cunil*», «omnes laboratores honoris de *Conil*» § 360 (1192); «in honore de *Conil*», «et versus precitum honorem de *Conil*» § 389 (1196) i en document inclòs al *Diplomatari*: «in loco nuncupato *Conil*» § 507.

Castell de Conill: «ante ipsum castlar de *Conilis*» § 160 (1173).

Font de Conill: «in ipso fonte de *Conilis*» § 160 (1173).

Vilar de Conill: «ad ipsos vilars de *Cunil*» § 264 (1184); «usque ad villar de *Coni*» (*Conil* ed. Papell) § 294 (1187).

A l'*Onomasticon* hi ha unes reflexions entorn del llatí *cūnīcŭlus*, 'conill', 'pas subterrani', 'cau, llodriguera', 'mina' —mot que Plini el Vell assenyalava com a ibèric—; de les quals se'n desprenen diverses possibilitats com a ètim, tant de *cuniculum* com dels seus derivats (Coromines 1989-97). Avui, en la localització del topònim a partir de la documentació del *Libre Blanch*, he pogut constatar l'existència de la *Muntanya del Conill* entre els termes de Cabra i Sarral i, a tocar, la partida dels Conills, del terme de Barberà de la Conca.

2.9 FILCONEA

Cita documental:

Torrent de Filcanea: «per ipsam rupem vadit ad torrentem de *Filcanea* versus sinistrum» § 348 (1191).

Aquest és un topònim obscur, del qual no en sé veure cap explicació raonable.

2.10 FONTSCALDETES

Cites documentals:

Fontscaldetes: «in loco vocitato *Fontes Calidas*» § 161 (1173); «in loco vocitato *Fonscaldas* (*Fonscaldals* a l'ed. *Diplomatari*)» § 203 (1178); «illum omnem honorem de *Fontibus Calidis*» § 205 (1178); «illum honorem de *Fontibus Calidis*» § 207 (1178); «sive in *Fontibus Chalidis* (*Calidis* a l'ed. Papell)» § 251 (1182); «vestro honore de Cabdel et de *Fontibus Calidis*» § 264 (1184) i en altres documents inclòs al *Diplomatari*: «in terra vestra de *Fontibus Calidis*» § 392, «in honore vestro de *Fontibus Calidis*» § 414.

Alou de Fontscaldetes: «alodium de *Fontscalles* (*Fontes Caldes* a l'ed. *Diplomatari*)», «in vestro alodio de *Fontibus Calidis*» § 220 (1179).

Granja de Fontscaldetes: «super vestram grangiam de *Fontibus* (*Fontis* a l'ed. *Diplomatari*) *Callidis*» § «apud *Fontes Calidos*», «ad *Fontes Calidos*», «de *Fontibus* (*Fontis* a l'ed.

Diplomatari Calidis» § 311 (1188); «llam graniam que dicitur *Fontes Calidis*» § 315 (1188); «ipsius grangie de *Fontibus Calidis*» § 348 (1191); «versus honorem grangie vestre *Fontis (Fontibus a l'ed. Diplomatari Calidis)*» § 389 (1196) i en altres documents inclosos al *Diplomatari*: «grangiam vestram de *Fontibus Calidis*» § 416, § 430, § 439, § 574 «iuxta grangiam que vocatur *Fontis Calidis*».

Aquest és un nom compost, transparent, que no hauria de presentar problemes però, així i tot, algun n'hi ha, des del moment que en el lloc no es coneix ni es té notícia de cap deu d'aigua calenta.

Una explicació és la que apuntava Miquel S. Jassans:

És curiós que tots els pobles veïns pronuncien [fus'kaldes] igual com deia un pastor referint-se a unes Fous Caldes de Siurana, que sembla que no es tractava d'unes fonts, sinó d'unes fous caldes. La fondalada que hi ha entre Fontscaldes, el coll de Lilla i la serra Alta, no deixa de ser com una fou. (Jassans 2015: 162)

Ramon Amigó ja havia fet una consideració semblant:

Fontes Caldes seria equivalent a 'els engorjats càlids' [...]. Val a dir que aquesta manera d'entendre-ho, encara que fos admissible, no és segur que fos aplicable ni a *Fontscaldes* del terme de Valls, ni a *Fontscaldetes* del terme de Cabra del Camp, perquè aquests llocs són en un territori que, pel que sabem, sembla que no hagi de ser tan accidentat, ans obert, esbatanat, on no deu ser possible de veure cap congost pregon i tancat. (Fort i Cogul 2005: 92-93)

L'altre problema és que el nom actual del lloc, que està despoblat de no fa gaire, és el diminutiu *Fontscaldetes*, qüestió aquesta ben fàcil de resoldre, perquè la proximitat de l'altre nucli més gran *Fontscaldes*, prop de Figuerola, al terme de Valls, ha obligat a la diferenciació. És probable que les citacions dels documents 205 i 207 facin referència a aquest altre nucli poblat.

2.11 GALTER

Cita documental:

Galter: «castrum de Olmella... similiter damus vobis honore nostrum de *Galter* [...] et [...] qui sunt infra terminum predicti castris» § 293 (1187).

Si bé la interpretació de *galter* 'pendís' escauria força per a la localització del topònim segons el text, no s'hauria de descartar la d'un origen postantroponímic de caràcter germànic.

2.12 MONTDURAN

Cita documental:

Montduran: «castrum de Olmella [...] damus vobis honorem nostrum de *Monte Duran*, qui est iuxta predictum castrum» § 293 (1187).

Nom compost com ja evidència el document. Duran és un nom personal de procedència germànica i no hi hauríem de veure una significació de ‘durar’, car, en aquest cas, potser l’escrivà hagués anotat *Durandus*.

2.13 PEDRA GROSSA

Cita documental:

Pedra Grossa: «et vadit per ipsam *Petram Grosam*» § 348 (1191).

Malgrat la transparència d’aquest topònim, es fa difícil l’atribució a un lloc concret actual.

2.14 PLA

Cita documental:

Pla de Cabra: «afrontat [...] ab occasu in ipso *Plano de Cabra*» § 206 (1178).

La transparència que ha perdurat del topònim original ens il·lustra aquell «principi metodològic d’excepcionalitat» que va formular Joan Tort (Tort 2006: 77-81), com un dels trets necessaris per al naixement d’un topònim, en incorporar més la raresa que no pas la tipicitat, tret que feia prou bé el que avui és el Pla de Santa Maria, que mostrava una excepció física en relació a la resta del terme.

2.15 PORTELLA

Cites documentals:

Portella: «inter aqua de Calveles et ipsam *portellam*, que est ante ipsum castlar de Conilis» § 160.

Coll de Portella: «per collum de *Portela*» § 264 (1184); «in collis de *Portela* qui est super pratum de Romegera unde *Capra videtur*» § 294 (1187); «et collem de *Portella*» § 298 (1188).

Hem de veure *Portella* com un diminutiu de *port*, del llatí *pörtus*, -ūs, però en el sentit de ‘collada de la serra’, ‘territori de passos i muntanyes’, que és particular del català, amb el castellà, mossàrab, basc i gascó, i és estrany a la resta de la Romània (Coromines 1980-1991 s. v.).

A la zona d’influència de Santes Creus n’he comptat quatre i molt més avall, en terres del Matarranya, hi ha *la Portellada*, al peu del coll del Portell.

2.16 PUIGGRÒS

Cita documental:

Puiggròs: «per ipsum planum quod est subtus pòdium *Grossum*» § 348 (1191).

Aquest és un altre nom de lloc transparent que Ramon Amigó va aglutinar.

2.17 ROMIGUERA

Cites documentals:

Romiguera: «*ipsa aqua de Romegera*» § 160 (1173); «*in ipsa serra que est super Romegera*» § 228 (1180); «*ad ipsam Romegeram*», «*super ipsam Romegeram*» § 264 (1184); «*honorem nostrum de Romegera*» § 293 (1187) i en altres citacions del *Diplomatari*: «*in honore vestro de Romegera*» § 419; «*et illius campi de Romegera*»; «*totam illam dominicaturam meam vocatam de Romegera (Romiguera en un trasllat notarial)*» § 569.

Grau de Romiguera: «*ipsum gradum de Romegera*» § 228 (1180) i en altres citacions del *Diplomatari*: «*a superiori gradu de Romegera*» § 414.

Mas de Romiguera: «*quarum una est mansum de Romegera*» § 313 (1188).

Prat de Romiguera: «*super pratum de Romegera*» § 294 (1187).

Hem donat preferència al nom de lloc encara viu de *Romiguera*, més que no pas a l'estàndard *Romegera*. A tocar de Santes Creus hi ha un *Romenguera*.

2.18 RUPIT

Cita documental:

Riu Rupit: «*ipse torrens de Rivo de Speds*» § 160 (1173) (*Despeds* ed. Papell); «*quo vadit de Rivo Despets ad Capram*» § 161 (1173) (*Despeds* ed. *Diplomatari*); «*et rivum de Speds*» § 220 (1179) (*rivum Despets* ed. *Diplomatari*); «*honorem nostrum qui est ultra rivo Despeds*», «*ad ipsam aquam de rivo Despeds*», «*in aqua de rivo Despeds*» § 228 (1180); «*in ipsa sponna de rivo Despeds*», «*in ipsum torrentem de rivo Despeds*», «*ab ipso rivo de rivo Despeds*» § 264 (1184); «*ipsa serra qui est super rivium Despeds*» § 287 (1187); «*in torrente de rivo Despeds*» § 293 (1187); «*a podio de Cabdel usque in rivum Despeds*» § 313 (1188); «*usque in rivum de Pets*» § 381 (1195) (*Despeds*, ed. *Diplomatari*) i en documents inclosos en el *Diplomatari*: «*a rivo Despeds*» § 383; «*in loco qui dicitur rivo Despets*» § 384; «*iuxta rivum Despetis*» § 392; «*a rivo Despets*» § 414; «*a rivo Despez*», «*per rivum Despezts*», «*ex una parte in Rivo Despeds*», «*ex alia parte in rivo Despeds*», «*que discurrit per rivum Despeds*» § 416; «*in loco qui vocatur Riu Despeds*», «*in ipso torrente de riu Despeds*» § 433; «*in loco qui vocatur Rivo Despets*», «*in predicto rivo Despets*» § 435; «*in illa sponna de Rivo Despets*», «*usque in aqua de rivo Despets*», «*et sicut ascendit per rivum Despets*» § 439; «*qui est ad rivos Despets*» § 10; i, tanmateix, al *Diplomatari* s'hi troba una referència diferent: «*in ipso rivo de Rubio*» § 84 (1160).

La grafia fa pensar en un compost i la cosa devia ser fàcil: l'article *des* hereu d'*ipsu*, ja soldat amb *pedes* 'peus', amb l'ètim del llatí *pēde* 'peu'.

Una altra possibilitat fóra fer el tall dels dos components del mot de forma diferent: *de* + *speds* 'd'espases' o 'd'espadas', que no presenta dificultat semàntica i és molt freqüent a la toponímia de tot Catalunya. Constatem la presència actual al mateix terme de Selmella del topònim de *la costa de les Espases*.

L'anàlisi del text «in termino de Celmela, in loco vocitato Cabdel, quod est inter alodium de Fontscalles et *rivum de Speds*» § 220 i la localització cartogràfica ens porta a veure que el topònim *Despeds* correspon exactament a l'actual torrent i mas anomenats *Rupit*.

Podria haver-se produït *Despeds* > *Rupit*? De les 31 cites recollides (13 al *Llibre Blanch* i 18 de diferents al *Diplomatari*), 29 porten sempre el rivo (o *rivum*) davant, i les altres dues la forma catalana *riu*!

2.19 SANÇ

Cita documental:

Coma de Sanç: «in terminio de Ceumela tam in choma de Sanz» § 251 (1182).

Sembla clara la procedència antroponímica del nom, que és el mateix que el d'un sant martiritzat a Còrdova en el segle IX.

2.20 SELMELLA

Cites documentals:

Selmella: «*terram cultam sive eremam in Ceumelas*» § 251 (1182); «*antea adquirere potuerit a podio de Cabdel versus Hulmellam*» § 311 (1188).

Castell de Selmella: «*dono [...] castrum meum Cedemella*», «*iam dicti castrum Cedemelle*» § 7 (1018); «*quod habeo in termino Castrum de Celmela*» § 160 (1173); «*in termino Castrum de Celmela*» § 161 (1173); «*in termino totius castrum de Ceumela*» § 251 (1182); «*illam meam medietatem totius castrum de Ceumela*»; «*pro medietate ipsius castrum de Olmela*»; «*in ipso castro de Olmela*»; «*in ipso chastro de Olmela*» § 252 (1182); «*infra terminum castrum de Olmela*» § 287 (1187); «*infra terminum castrum de Olmela*»; «*subtus predictum castrum de Olmela*»; «*infra terminum castrum de Olmela*» § 293 (1187); «*in toto terminio castrum de Olimella*» § 294 (1187); «*in terminio castrum de Ulmela*» § 313 (1188); «*in termino castrum Olmele*» § 323 (1189); «*castrum de Querol et de Piiana et de Elmella*» § 369 (1193); i al *Diplomatari* «*dono [...] castrum meum Cedemella*»; «*infra omnes terminos iam dicti castrum Cedemelle*» § 7 (1018).

Terme de Selmella: «*in terminio de Celmela*» § 203 (1178); «*alodium nostrum quod habemus in terminio de Celmela*» § 220 (1179); «*quicquid vos habetis vel tenetis in terminio de Ceumela*»; § 251 (1182); «*nostrum campum quem habemus in terminio de Olmela*» § 253 (1182); «*in predicto loco sive in terminis de Olmella*» § 315 (1188); «*quem habemus in termino de Celmela*» § 381 (1195).

És de notar la doble denominació documental com a *Seumella* i com a *Olmella* del mateix nom de lloc, i no hauríem de descartar un diminutiu del *Selma* proper.

2.21 VIRGILI

Cita documental:

Bosc de Virgili: «*et descendit ad ipsam matam de Virgili*» § 264 (1184).

El mot 'mata' ens fa pensar en una zona de bosc: «*matta*, 'manta', ha dado el cast. *mata* 'arbusto', y el port. y cat. (topónimo) *mata* 'bosque'» (Coromines 1971: 387). El mateix autor ens recomana: «l'aspecte del lloc ens guiarà vers el significat... *Mata* i compostos en el sentit de 'boscuria'» (Coromines 1965-70: I, 18).

2.22 VOLTORERA

Cites documentals:

Voltoŕera: «illum totum honorem de *Vulteraria*», «in loco predicto *Vulteraria*» § 323 (1189).

Roca Voltoŕera: «ad rocham *Vulterariam*» § 286 (1187); «continuator serra a Rocha *Vulteraria*» § 311 (1188).

Serra Voltoŕera: «in serram *Voltoŕeram*» § 264 (1184).

Prové del llatí *vultŕarĭa*, 'lloc de voltors', derivat de 'voltor'. Els llocs alts i prou separats dels nuclis habitats han estat els més propicis a ser el recer d'aquest ocell carronyaire i d'aquí els orònims amb noms derivats: *Voltoŕera*, *Voltrera*, *Votoŕera*...

Avui, al lloc que marquen els documents encara hi ha la Serra Voltoŕera, damunt del despoblat de Fontscaldetes, dins el terme de Cabra.

III. Bibliografia citada i de referència

ALCOVER, Antoni M. / Francesc de B. MOLL (1985): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Editorial Moll.

Alt Camp. Mapa Comarcal de Catalunya 1:50000 (2006): 5a edició. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya.

ALTISENT, Agustí (1993): *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*. Barcelona: Abadia de Poblet i Generalitat de Catalunya.

———. (1999): *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*. Barcelona: Abadia de Montserrat.

———. (2000): *Llenguatge endins; un recorregut històric pels noms de lloc*. Reus: Centre de Lectura.

ARBUÉS, Clara / Jaume OLIVER (2003): «Topònims conquerits i documents que conquereixen», a Turull, Albert: *Aportacions a l'onomàstica catalana*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs / Universitat de Lleida, p. 567-571.

BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1994): *Gramàtica històrica catalana*. 3a edició. València: Tres i Quatre.

BALARI JOVANY, José (1964): *Orígenes históricos de Cataluña*, 3 vols. Instituto Internacional de Cultura Románica / Abadía de San Cugat. Sant Cugat del Vallès.

BASTARDAS, Joan (1995): *La llengua catalana mil anys enrere*. Barcelona: Editorial Curial.

- CATALÀ ROCA, Pere (1971): *Els castells catalans*, volum III. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.
- COROMINES, Joan (1955-57): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Editorial Gredos.
- . (1965-70): *Estudis de toponímia catalana*. Barcelona: Editorial Barcino.
- . (1971): *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor.
- . (1972): *Tópica hespérica*. Madrid: Editorial Gredos.
- . (1976-77): *Entre dos llenguatges*. Barcelona: Editorial Barcino.
- . (1980-91): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Editorial Curial.
- . (1989-97): *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Editorial Curial.
- FONT RIUS, José (1969): *Cartas de población y franquicia de Cataluña I*. Madrid-Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Escuela de Estudios Medievales.
- FORT I COGUL, Eufemià (1973): *El senyoriu de Santes Creus*. Fundació Salvador Vives Casajuana.
- . (2005): *Contribució a l'onomàstica medieval de Santes Creus*, edició a cura de Ramon Amigó. Santes Creus: Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus.
- Gran Enciclopèdia Catalana* (1969-1980): Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- JASSANS, Miquel S. / Moisés SELFA (2015): *Onomàstica de Valls i els seus agregats de Fontscaldes, Masmulets i Picamoixons*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- LAUSBERG, Heinrich (1970): *Lingüística romànica*, vol. I. Madrid: Editorial Gredos.
- MALLORQUÍ, Elvis (coord.), Ramon AMIGÓ, Joan Anton RABELLA, Joan TORT, Francesc ROMA (2006): *Toponímia, paisatge i cultura*. Girona: Universitat de Girona.
- MARRUGAT CUYÀS, Ramon (2013): «Apunts sobre la utilització dels topònims medievals per al coneixement del món antic: el cas del Camp de Tarragona», dins Marta PREVOSTI, Jordi LÓPEZ VILAR, Josep GUITART I DURAN (eds.), *Ager Tarraconensis 5: Paisatge, poblament, cultura material i història: Actes del Simposi internacional*. Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Tarragona, p. 75-88.
- . (2010): «Reflexions entorn dels topònims dels documents medievals de Santes Creus», a *Revista de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus* núm. 23, p. 5-38.
- . (2016): «Singularitat de l'onomàstica toponímica del Camp de Tarragona i del Penedès», a *Noms de lloc i de persona de la Ribera d'Ebre i altres estudis d'onomàstica*. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, p. 321-334.
- MIQUEL ROSELL, Francisco (ed.) (1945-47): *Liber Feudorum Maior*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

- MIRET SANS, Joaquim (1912): «Aplech de documents dels segles XIè y XIIè per a l'estudi de la llengua catalana», a *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* núm. 47, p. 381-395.
- . (2006): *Les cases dels templers i hospitalers a Catalunya. Aplec de notes i documents històrics*. Lleida: Pagès Editors.
- PAPELL I TARDIU, Joan (2005): *Diplomatari del monestir de Santes Creus (975-1225)*, 2 volums. Barcelona: Fundació Noguera.
- RIUS SERRA, José (ed.) (1946-47): *Cartulario de “Sant Cugat” del Vallés*, vols. II-III. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- TORT I DONADA, Joan (2006): «Els noms de lloc i el territori: la toponímia des de la geografia», a Elvis MALLORQUÍ (coord.), *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines / Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona. Girona, p. 69-99.
- TURULL, Albert (2003): *Aportacions a l'onomàstica catalana*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs / Universitat de Lleida.
- UDINA MARTORELL, Federico (1947): *El «Llibre Blanch» de Santes Creus*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- VÄÄNÄNEN, Veikko (1988): *Introducción al latín vulgar*. Madrid: Editorial Gredos.
- VILLAR, Francisco (2002): «Indoeuropeos y no indoeuropeos en Cataluña y el noreste hispano», a *Els substrats de la llengua catalana: una visió actual*. Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura, p. 53-74.